

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERKELIJK LEVEN / E.A. de Boer

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN

E.A. de Boer

Bijtijds belijden!

41

MEDITATIEF

J. Hagg

Noa, Tisca en de anderen

46

WANDELEN
MET GOD

B. Luiten

Wanneer ben je
wedergeboren?

47

UIT ALLE VOLKEN

W.M. Bakker

Verloren schaap

49

ACHTERGRONDEN

A.N. Hendriks

Ontvangen van de
Heilige Geest (slot)

50

SAMENLEVING

D.A.C. Slump

Wie houdt het huwelijk in ere?

56

en verder.,

Persbericht

Uit de kerken

Meegelezen

Nieuw uitgekomen

BIJTIJDS BELIJDEN!

Bij hef verdwijnen van Bij de Tijd (2)

Korf voor de zomer werd hef blad Bij de Tijd door de uitgever gestopt. De reductie nam afscheid van haar lezers met een laatste nummer. In de eerste bijdrage van mijn 'In memoriam' heb ik gesteld het verdwijnen van het blad als zodanig te betreuren.

Het was een spreekbuis voor broeders en zusters die zich in de andere bladen niet herkennen en die hier hun stem lieten horen. Je kunt erover van mening verschillen of de wijze waarop wel altijd gelukkig was. Maar hef blad gaf stem aan broeders en zusters die terecht vragen stellen en ons vaak aan het denken gezet hebben.

Ik besluit mijn nabeschouwing met de positie van de belijdenissen te bespreken. In het afscheidsnummer laat Bij de Tijd zich nog één keer horen met kritiek die karakteristiek voor het blad was.

Twee stromingen

Jan Hoogland vertelt eerlijk hoe Bij de ~~Tijd~~ zijns inziens zichzelf na de eerste jaargang overleefd had. Bovendien waren binnen de boezem van de redactie twee stromingen aanwezig, zondei, dat dit onderkend en in concreet redactioneel beleid vertaald werd. Hij onderscheidt die twee groepen ook binnen de

Gereformeerde Kerken vrijemaakt en benoemt die als volgt. De ene was gericht op evangelische inspiratie voor het geloof en christelijk leven. 'In het christelijk leven is niet de leer het belangrijkste, maar komt het vooral op het leven aan.' Binnen deze groep bestaat een behoefte aan kritiek op de leer als zodanig te leveren. 'Die zit wel snor. Nee, de problemen bestaan er vooral

in dan de leer zovaak de leer blijft en niet doordringt tot het leven van de kerkelijke christenen.'

De andere groep, waartoe hij zichzelf rekent, noemt hij 'een wat meer relativiserende, breed cultureel georiënteerde groepering'. Ook zij, die zich in dit profiel herkennen, 'identificeren zich met de kerkelijke leer van de GKV, maar zijn op onderdelen toch wat kritischer.' Zij stellen bijv. het functioneren van de belijdenis binnen de kerken aan de orde. 'Of zij stellen belangrijke kritische vragen bij zaken als de gereformeerde ambtsopvatting, het feit dat vrouwen niet tot de ambten worden toegelaten, aspecten van het schriftgezag, enzovoorts.' Als ik dit profiel

lees, denk ik opnieuw: wat ramnier dat deze geloofsgenoten door de verdwijnen van *Hij de Tijd* een spreekbuis binnen de kerken kwijt raakten. Ik hoop vurig dat zij erin slagen op andere wijze hij te dragen aan het debat.

Dienstbaar aan de belijdenis

De tweede groep die Hoogland binnen redactie en lezerskring van *Hij de Tijd* ziet krijgt stem in een bijdrage van Hans Boersma. Het laatste nummer bevat het artikel 'Dienstbaar aan de belijdenis: Graafland Revisited'. Deze Canadees introduceert zich door ondermeer te melden dat hij afscheid genomen heeft van zijn vrijgemaakte achtergrond. Dat motiveert mij niet om verder te lezen. Maar ik vat de opname van dit artikel op als een stille wenk van de redactie: Mensen, denk erom dat er kerkleden kunnen afhaken als onze vragen doodgezwegen worden! Welk dessert wordt ons voorgeschoteld?

Boersma haakt in op het interview met prof. C. Graafland in het *Nederlands Dagblad*, kort voor de zomer verschenen. Hij gaat uit van de vraag: dient de belijdenis ons of zijn wij dienstbaar aan de belijdenis? In deze tegenstelling verwijst 'belijdenis' naar de schriftelijke documenten, de 3 formulieren van eenheid. Je zou verwachten dat hij ervoor kiest te zeggen: de belijdenis is niet hoger dan de kerk, en dus moet de belijdenis dienstbaar zijn aan de leden. Maar, hij kiest voor de andere pool, verwoordt in de titel: wij moeten ons dienstbaar weten aan de belijdenis. Hij merkt zelf op dat de betekenis van 'belijdenis' verschoven is: van de schriftelijke vastlegging, naar het actuele belijden. Dáár-aan moet de kerk dienstbaar zijn.

Afscheid van de belijdenissen

Tot zover kan ik Boersma volgen. Maar de draad die door zijn bijdrage heenloopt is: de drie formulieren kunnen niet langer als bindend in de kerk gebruikt worden. Zijn afscheid van de vrijgemaakte traditie heeft veel te maken met het onbetwistbare gezag van de belijdenis binnen deze traditie. Wat mankeert er aan de inhoud? Op welke punten wordt Gods openbaring beknot of beknelde? Boersma komt met een actueel voorbeeld uit de Amerikaanse theologie. Traditioneel hebben we altijd gedacht dat het 'sola fide' (door het geloof alleen) het hart van de brieven van Paulus was. Zo hebben we het immers van Luther en Calvijn geleerd. Maar Boersma wijst op een recent boekje van N.T. Wright, in 1998 in het Nederlands vertaald: *Paulus van Tarsus. Een kennismaking met zijn theologie*. Daarin wordt de stelling verdedigd dat niet het 'sola fide', maar de eenheid van de kerk het hart van Paulus' theologie is.

Voor onze visie op de plaats en het gezag van de confessies heeft dit twee gevolgen. Ten eerste trekt Boersma de les dat we met nieuwe ogen zullen moeten kijken naar het leerstuk van de rechtvaardigmaking. Ook de plaats van de verzoening moet aan de orde komen. In de tweede plaats komen we niet dit nieuwe inzicht in de Bijbel met onze oude belijdenissen in de knoop. We komen er niet onderuit dat de belijdenissen onder kritiek komen te liggen.

Ik vind dit een prima voorbeeld. Het onthult namelijk hoe theologisch nieuwe inzichten van een enkeling moeten bewijzen dat de confessies van de Reformatie hun tijd gehad hebben. Ik ken het bedoelde boekje nog niet en

KERNREDACTIE

DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP,
PROF. DR. B. KAMPHUIS

OVERIGE REDACTIELEDEN

DR. E.A. DE BOER, DRS. B. BOS,
DRS. A.L. TH. DE BRUISNE,
DRS. I.D. HAARSMA, DRS. P. HOUTMAN,
DRS. B. LUITEN, DRS. K. DE VRIES

MEDEWERKERS

J.J.D. BAAS, J.M. DE JONG
DRS. A.S. VAN DER LUGT,
DR. J. SMELIK, DRS. H. VELDMAN

REDACTIE-ASSISTENT

H. PRINS, Meulenbeltlaan 159, 7602 XK Almelo,
tel. 0546-870843 E-mail: reformatie@wxs.nl

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA Kampen.

UITGEVER

Print Media bv, Bedum Technische Realisatie
Scholma Druk bv, Bedum

ADMINISTRATIE EN ADVERTENTIES

Scholma Druk, postbus 7, 9780 AA Bedum
Telefoon 050 - 3013636 Fax 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie)
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg
ING Bank 66 30 92 620

ABONNEMENT

f 92,50 per jaar Studenten f 77 - per jaar
(binnenland), f 179 - per jaar (buitenland,
zeepost) Opzegging dient 1 maand voor
het verstrijken van het lopende jaar te
geschieden

Losse nummers f 2,50 (incl. Porto)

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar
bij de Stichting Bralectah
Te (0521) 515946

ADVERTENTIES

Prijs: f 0,95 per mm Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen

ISSN 0165-5191

voel me ook niet geroepen het in dit verband eerst te lezen. Voor mij is het voldoende te constateren: het inzicht van een theoloog mag met gretige belangstelling overwogen worden, maar het is beslist onvoldoende om een rug-gengraat uit de confessie van de kerk te laten breken.

Kerk en theologie

Mijn botte reactie bewijst waarschijnlijk de stelling van de auteur: zie je wel dat er door de confessie geen ruimte is voor nieuwe inzichten! Maar, moet de nieuwste theologie dan de kerk in haar actueel belijden op zijn kop zetten? Laten de theologen eerst maar leren om hun inzichten dienstbaar te maken aan de gewone kerkleden. Laten zij hun vakdiscussies en experimenten maar eerst onderling bespreken. We hebben het immers hier niet over nieuwe vaktheologie, maar over eventuele vernieuwing van het belijden van de kerk! Dat is het thema dat Boersma zelf aan de orde stelt.

Mijn moeite met dit artikel dat de redactie van *Bij de Tijd* als laatste gang op tafel zet is: er wordt opnieuw geroepen dat de oude belijdenissen hun tijd gehad hebben, maar een alternatief wordt ons niet aangereikt. Stel dat Wright gelijk heeft. Stel dat de eenheid van de kerk het hart van de 'theologie' van Paulus is. Dan had ik als conclusie verwacht: we moeten wegen zoeken om het belijden zo katholiek te denken dat er bredere eenheid van kerken kan ontstaan. Amen!, roep ik dan. Want het is tergend dat zoveel kerkgenootschappen dezelfde confessionele basis zeggen te hebben. Helaas, de belijdenissen zijn inderdaad ontorekend om de identiteit van de kerk zonder misverstand vast te stellen. Dat zegt wel, dat er voor de kerken werk aan de winkel is. Maar niet dat we dus eerst de

oude belijdenissen op moeten ruimen. Dan wordt geen winst, maar alleen verlies gehoeft. Zeker in deze postmoderne tijd waarin alle inhoud als zand door de vingers glipt. De 'bon ton' van het afkraken van de belijdenissen is in zichzelf zo postmodern als het maar kan.

Corrigeren?

Boersma stelt terecht dat correcties op de belijdenis vrijwel onmogelijk zijn. Het is maar één keer gelukt, op initiatief van A. Kuyper, maar ik acht dat zelfs geen gelukkige correctie. De tekst van artikel 36 NGB is toen van een scherp kantje ontdaan, maar niet wezenlijk beter op de actuele situatie afgestemd. Het helijden van de kerk ten aanzien van de overheid zouden we nu anders opzetten.

Naar mijn overtuiging is het niet zo erg dat de belijdenissen moeilijk te vernieuwen en aan te vullen zijn. Hier grijp ik nog een keer terug op Hooglands artikel. Hij schrijft dat 'de traditionele manier van denken binnen de GKV veel meer tijdsbepaald en historisch ingekaderd is dan men voor waar wilde houden.' Dat kan je immers ook van de belijdenissen zeggen: die zijn inderdaad tijdsbepaald en historisch ingekaderd. Daarom moet je er ook niet aan sleutelen als een bepaalde zegswijze of redenering niet overeenstemt met onze inzichten of wijze van presentatie.

Boersma noemt één voorbeeld uit de Dordtse Leerregels dat volgens hem onhoudbaar is. In het 5e hoofdstuk gaan paragraaf 4 en 5 over ware gelovigen, -bekeerden zelfs, die in zware zonden vallen. Toch staat verderop dat God het zaad van de wedergeboorte in zulke zondaars bewaart. Boersma vraagt: 'hoe kan dat nou, aan de ene kant heb je geen geloof mees, en aan de

andere kant ben je toch nog gerechtvaardigd. Word je dan niet gerechtvaardigd door het geloof?' Hij verklaart deze paradox door te wijzen op het onderscheid tussen 'hebbelijkheid' en 'oefening'. Als de oefening van het geloof afwezig is, kan het zaad van de wedergeboorte van Godswege nog aanwezig zijn. Ik denk dat wij vandaag niet op dit onderscheid gekomen zouden zijn om de troost veilig te stellen.

Moet dit dan uit de confessie verwijderd worden? Nee, want de actualiteit van toen vroeg om een antwoord op de vraag: hangt de volharding in het geloof van ons af, of is ook dat Gods gave aan ons? Het antwoord is gezocht in de voorbeelden uit de Bijbel, waarin geweldige gelovigen diep gevallen zijn. Waarin grote zondaars toch door God genadig teruggeschaald werden. Was er alleen een breuk in hun leven te zien? Nee, boven de afgrond liep (achteraf dankbaar ontdekt) de rode draad van Gods Geest. Hij hield de draad van de vernieuwing vast, ook toen zij die braken en in de diepte tuimelden. Ik kan aan dat stukje geloofsleer geen excuus ontleen om een tijd mijn zondige eigen gang te gaan. Ik kan er ook geen valse zekerheid aan ontleen. Maar het troost mij wel, juist in deze artikelen, dat God er ook nog is! Die troost wil ik in de evangelikale golfslag van vandaag niet graag kwijtraken.

Terug naar Graafland

De ondertitel van Boersma's bijdrage is: *Graafland Revisited*, terug naar Graafland. *Bij de Tijd* liekende zich altijd al in het denken van de hervormde theoloog dr. C. Graafland. Zijn werk werd gepopulariseerd aan het lezerspubliek voorgeschoteld. Een van de oud-redacteuren, W.P. Kruijswijk, verzuchtte bij

het nieuws van het aanstaand verdwijnen van *Bij de Tijd* dat hij graag nog een verwerking van Graaflands interview over de belijdenis had gezien. Toen dan het laatste nummer van het blad verscheen is zijn wens vervuld. Boersma haakt dus aan bij de stelling van Graafland. 'De belijdenis, zo vaak geprezen als "een staf om te gaan", is eei blok aan liet been', zei deze (*Nederlands Dagblad*, 13 mei 2000). Ik had direct behoefte te reageren, maar heb het niet gedaan toen eei vloed aan reacties verscheen. C, Graafland spreekt niet theoretisch over de rol van de belijdenis in theologie en prediking. Nee, hij heeft concrete leerstukken op het nog. Het meest belicht wordt de leer van verkiezing en verwerping van eeuwigheid, zoals die in de Dordtse Leerregele te vinden is. Graafland, eminent kenner van de geschiedenis van de klassiek-gereformeerde dogmatiek, heeft vooral weinig op met *Theodorus Beza*. Deze theoloog uit de tweede helft van de 16^e eeuw, opvolger van Calvijn, heeft de geloofsleer van de Reformatie een schools denkerkader gegeven. Met 'schools' is hier de toenmalige bedoeling van 'scholastiek' bedoeld: aan de universiteiten te onderwijzen. Dit denkkader is opgebouwd met logische en filosofische onderscheidingen. Eerder schreef Graafland in de GSEv-bundel *Bruggen bouwen*: "De dubbele predestinatie van eeuwigheid blijft nog steeds het (al dan niet verborgen) a-priori van de prediking. Met de notie van de eeuwige onveranderlijkheid van Gods besluit, de opsplitsing tussen het wel en niet erbij horen, en de ontkenning van de vrije wilsbeslissing van de mens wordt een stomp geplaatst over de Schrift" (p. 75). Ik moet eerlijk zeggen: ik herken mij éti de kerken waarin ik dien absoluut niet in het profiel dat

Graafland tekent. Zijn doelwit lijkt eerder: die kerken en voorgangers aan de rechter zijde van de gereformeerde gezindte. Bij eerder werk van Graafland had ik al het gevoel: hij spreekt vanuit een kerkelijke traditie die ik niet herketi. Zo in zijn boek over de ambtsleer. Zijn opponent is een meer geharnaste systeemverdediger dan ik ben, of ken. Maar opnieuw richt Graafland zich tot een breed publiek, alsof de gereformeerde traditie niet veelzijdiger is. Ik hen ervan overtuigd: dit interview was nieer doelgericht geplaatst in het *Reformatorisch Dagblad*. Is deze theoloog dan de goeroe die als enige hel waard is gepopulariseerd te worden in *Rij de Tijd*? Ik heb voor de persoon en liet werk van prof. Graafland veel respect. Ik wil ook naar hem luisteren als hij zijn licht laat schijnen over ontwikkelingen in de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt, die hij intens volgt. Maar dan als gesprekspartner, en niet als profeet.

Dynamiet maakt brokken

Herken ik dan helemaal niets van de vragen die Graafland en Boersma stellen en die *Bij de Tijd* aandraagt? Jawel. Ik geloof alleen niet dat je met dynamiet hoeft te werken om je punt duidelijk te maken. De vraag hoe we actueel het rijke geloof belijden en hoe we meer eenheid van kerken rondom het belijden bereiken is moeilijk en kwetsbaar genoeg. Ik neem geen genoegen met snelle antwoorden, zonder dat een wezenlijk alternatief aangereikt wordt. Rij het gebruik van dynamiet worden per definitie brokken gemaakt. Vragen stellen bij de belijdenis-geschriften is de moeite niet. Dat is in elke nieuwe generatie nodig, om je het belijden van de kerk toe te eigenen en lot je eigen belijdenis te maken. Het is ook nodig om samen het belijden te

actualiseren. Mijn moeite is dat *Rij de Tijd* van haar lezers met een klatocnstoot afscheid neemt. En wel door de belijdenis als zodanig te problematiseren. Daar zijn de kerken en wij als gelovigen niet mee gediend. Daarom had ik graag in het laatste nummer een constructieve bijdrage van *Bij de Tijd* gelczen. Want ik wil Scht graag, verder geholpen worden in de vragen rond de geslotenheid van de oude confessies in de nieuwe tijd. Bij de tijd belijden is ook mét de reformatorische belijdenissen van het hoogste belang.

Breedte zoeken

Misschien vraagt u zich af: is het niet hypocriet om als redacteur van *De Reformatie* spijt te betuigen bij het verdwijnen van *Bij de Tijd*, terwijl u niet de kolommen van uw blad spontaan openstelt voor haar thematiek? Ik merk dat er iets dubbels in mijn benadering zit. Enerzijds vond ik het prima dat 'dissidente' stemmen in *Bij de Tijd* aan de orde kwamen en is hel niet goed als die stemmen zwijgen. Ik kan dat vinden, zonder redactionele verantwoordelijkheid voor de wijze waarop te hoeven nemen. Anderzijds voel ik mij thuis bij de stijl van *De Reformatie*, terwijl ons blad niet zo dichtbij de actualiteit staat als te wensen is. Maar als ik moet kiezen voor de wijze waarop *Bij de Tijd* knuppels in het hoenderhok gooide en de te bedachtzame stijl van ons blad, dan kies ik met overtuiging voor het laatste. Je kunt beter jezelf aansporen een hogelc versnelling te kiezen, dan dal je voortdurend gedwongen wordt op de rein te trappen.

Ik heb mijzelf afgevraagd: op welke wijze kan ons blad minimaal stem geven aan de vragen die *Rij de Tijd* terecht hardop stelde? Een voorbeeld. Er wordt

een themanummer voorbereid over de vragen rond, zeg maar, 'man, vrouw en ambt'. Geprobeerdd wordt materiaal te leveren, waardoor de vastgelopen discussie nieuwe kansen krijgt. Dat is onze huisstijl: eerst samen grondig aan het werk, dan publiceren. Niet gericht op één groep, maar op het geheel van de kerkleden. Hoe we de bandbreedte aan meningen binnen de kerk aan het woord laten, is een vraag die ons bezighoudt. Er is altijd behoefte aan auteurs die ideeën opperen en kopij aanleveren. Allerlei artikelen uit *Rij de Tijd* zouden een verrijking voor ons blad zijn. Het krist tijd om inhoudelijk en actueel te schrijven. Het vraagt moed en beleid om nieuwe wegen te zoeken. Dit verklaart waarom ons blad niet altijd 'bij de tijd' lijkt. Als het lukt meer schouders onder onze doelstelling te krijgen, is het verdwijnen van een van de bladen uiteindelijk winst.

Ik besef dat door het verdwijnen van *Bij de Tijd* redactie en schrijvers niet makkelijk op mijn 'In memoriam' kunnen reageren. Ik hoop dat ik niemand onheus bejegend heb en dat op de een of andere wijze mijn afscheid van het blad hen bereikt. Het gesprek moet immers doorgaan, hoe dan ook.

Dr. E.A. de Boer is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zeist

Persbericht

Curatorium vraagt om tussentijdse synode

In haar laatst gehouden vergadering van 4 september heeft het curatorium besloten om de Gereformeerde Kerk te Zuidhorn te verzoeken om in 2001 een tussentijdse generale synode samen te roepen. Deze synode moet de opvolging regelen van prof. dr. J. van Bruggen die dat jaar met emeritaat gaat.

Als regel wordt de generale synode eens in de drie jaar gehouden. Volgens deze regel begint de eerstvolgende gewone synode in april 2002 te Zuidhorn. Als er tussentijds een benoeming aan de universiteit gedaan moet worden kan het curatorium om een extra synode vragen. Er zijn een aantal redenen om van deze mogelijkheid gebruik te maken. Prof. Van Bruggen heeft verzocht dat zijn emeritaat volgens het nieuwe personeelsreglement geregeld zou worden. Daardoor gaat het in per 1 oktober 2001. Alleen de synode heeft de bevoegdheid om emeritaat te verlenen en een opvolger te benoemen. Het curatorium heeft, gelet op het belang van het vak nieuwe testament, aan een voortvarende vervulling van de vacature. Ook verdient het voorkeur dat de kerken zelf van hun hoogleraar afscheid kunnen nemen. Bij deze overweging speelt ook een rol dat er voor het samenroepen van een extra synode geen extra kerkelijke vergaderingen nodig zijn. De afgevaardigden kunnen worden aangewezen door de reguliere particuliere synodes die allen in het voorjaar van 2001 vergaderen. Al met al zal het curatorium de kerk van Zuidhorn vragen om in 2001 een generale synode bijeen te roepen. Voor zuver dat nodig is zal met erkentelijkheid gebruik

worden gemaakt van de bereidheid van prof. Van Bruggen om tot de komst van zijn opvolger het onderwijs nog waar te nemen.

Naast deze belangrijke zaak memoreerde de president-curator de goede vooruitgang in de ziekte van prof. F. van de Pol die een ernstige operatie moest ondergaan en het overlijden van de echtgenote van prof. drs. H.J. Schilder, mevr. M.M. Schilder-van Houwelingen Rijkhoek. Er konden 7 nieuwe eerstejaarsstudenten worden ingeschreven terwijl 13 studenten (8 van Apeldoorn en 5 van Kampen) zich voor de vooropleiding hebben aangemeld.

's Avonds vond de overdracht van het rectoraat plaats waarbij prof. dr. B. Kamphuis de aftredende rector prof. dr. C.J. de Ruijter opvolgde. Rij die gelegenheid hield universitair docent drs. I.D. Haarsma een toespraak over 'Wetenschap is cool - enkele opmerkingen over rationaliteit en emotionaliteit.'

J.W. van der Jagt, h.t. assessor.

NOA, TIRSA EN DE ANDEREN

J. Hagg

'...De dochters van Selofchad hebben gelijk!' (Numeri 27:7)

M
meditatief

De ene heette *Noah*, de andere *Thirsa*. Bijbelse namen? Dat zoeken we op, Jazeker bijbelse namen: zelfs uit hetzelfde rijtje van vijf! Wie *dat* rijtje kenf mag hef zeggen. Ik zie geen vingers, Ook mijn eigen niet trouwens. Toch hebben de bijbelschrijvers ervoor moeten zorgen dat *dit* rijtje niet vergeten zou gaan worden: maar liefst vier keer staat hef genoteerd: Numeri 26:33, 27:1, 36:11 en Jozua 17:3. Machla, Noa, Chogla, Milka en Tirsa.

Vijf zussen om te onthouden

Een vrouwelijke 'enclave' tussen alle 'mannenzaken' in lijkt het wel. Tussen de opvolging van Aäron en die van Mozes in. Tussen de telling van de 601.730 manschappen van Israëls leger en hun inzet bij de verovering van het land. Middenin al deze zaken-van-gewicht is daar ineens die schijnbaar luchtige onderbreking: vijf meisjes die ter rechtzitting koinen en ook nog iets te zeggen hebben.

Ze wikten en wogen....

Is onze vraag belangrijk genoeg? Zijn onze motieven zuiver? Durven we wel....? Ja, maar hoe pakken we het aan? Wie doet het woord? Hoe zullen we ons kleeden? Een hele onderneming. Ze zijn nog jong. Niet een nog getrouwd (en dat deed je doorgaans op jonge Iccftijd). En dan naar zo'n plechtige vergadering bij de Tabernakel....

Meteen sympathiek

Zo klinkt hun vraag. toch? 'Onze

vader is in de woestijli-lijd gestorven. Net als alle anderen die 38 jaar geleden boven de twintig waren en ongelovig aan het jammeren sloegen bij de grens van Kanaän. Maar zonen heeft hij niet nagelaten. Moet de naam van onze vader daarom nu verdwijnen? Geef ons, net als onze ooms, toch een eigen grondgebied!'. Hel is meteen duidelijk dat deze meisjes uit ander hout gesneden zijn dan de generatie van toen: zij geloven vast in Gods belofte. De hele onderneming moet nog van start gaan, maar zij zien zich al wonen in het stamland van Manasse, hun stamvader. En bovendien is hun motief niet egoïstisch.

Motief niet egoïstisch

Het gaat hen om het behoud van de naam van hun vader. In de beleving van de Israëlieten leef je na je dood als het ware voort onder de mensen die je naam in leven hielden - tot op de dag van de Messias, als God liet gaf. In het boek 'tellingen' stellen zij de vraag: 'mag de naam van onze vader nog blijven meetellen?'. En wat is Gods antwoord: 'Jazeker

wel! Sterker nog: jullie vijf namen tellen net zo goed!' En hij laat ze tot vier keer toe noteren.

Ik zie rode hoofden

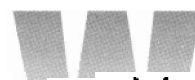
U ook? Dat van het stamhoofd van Manasse. En dal van de ooms (die wel erfden). En wordt daar Mozes hoofd ook niet een beetje rood van schaamte? Niet één van allen in de hele vergadering **was** ooit zelf maar op het idee gekomen voor deze meisjes en hun soortgenoten op te komen. Ze moesten er zelf om komen vragen. En als ze het vragen zegt God: 'I-Iel is recht! Ze hebben groot gelijk!'.
Een leerzaam hoofdstuk

Er is meer te noemen, maar als nieuw-testamentisch gelovige, op weg naar de Dag van Christus samen met alle anderen neem ik vooral dit mee: ik kan zomaar vergeten mijn naaste tot haar of zijn recht te laten komen. Wal is het bijzonder mooi eigenlijk dat God het zo bestuurt door zijn Geest dat medeërfgenenamen-van-het-Land-van-Gods-Toekomst (mlv) mij daarin te hulp komen! Als ik nu maar attent ben en goed luister.... Mocht ik al het onzalige idee hebben dat de kerk 'een mannenzaakje' zou zijn, dan zet een hoofdstuk als dit mij weer op de plek. De kerk is en blijft Gods Zaak en Hij belieft het om ieder daarbij in te schakelen: man én vrouw, oud en jong. Over állen stortte Hij zijn Geest!

Ds. J. Hagg is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Zuid

WANNEER BEN JE WEDERGEBOREN?

B. Iuiten

wandelen met God

Over wedergeboorte valt veel te zeggen. Of zijn *hef vooral vragen die snel naar boven komen? En dan vooral deze vraag: ben ik nu wedergeboren? Steeds opnieuw blijkt daarover toch wel veel verschil van inzicht te bestaan. De moeite van de vraag laat zich verstaan. Stel je voor: *duf je 'ja' zegt, is dat niet hoogmoedig en gearriveerd? Heb je het dan zo goed voor elkaar in je leven? Maar durf je 'nee' te zeggen? Dan lijkt het wel of je er helemaal buiten staat. Iemand zegt dat de wedergeboorte nog bezig is. Een ander bestrijdt dat met de opmerking, dat God de wedergeboorte al gaf bij de doop. Zo geeft dit onderwerp dus wel genoeg stof tot nadenken en *Sif verdere bijbelstudie. In dat kader zou ik het volgende ter overweging willen meegeven,***

Andere bron

Probeer de gedachte vermijden dat je wedergeboorte kunt meten aan je prestaties, en aan de mate waarin je je leven op orde hebt. Het gaat niet om wat je bereikt of zo.

Nee, wedergeboorte geeft aan dat God je een *nieuw begin* geeft. Een andere manier van denken, van vertrouwen, van verlangen. Van nature zijn we geneigd onszelf te handhaven en te verdedigen. We stellen *onze* doelen en willen die bereiken, want dan ben je iemand. Zo gaat dat in de wereld: je wordt gemeten naar wat je hebt en wat je kunt. De hoogste eer is een gouden medaille, die je met trots kunt dragen. En daar heb je dan alle dagen voor geoefend, om net iets meer of beter te zijn dan *een* ander. Die houding kom je voortdurend tegen, hij *een* ander en

vooral bij jezelf. Ieder lijkt zijn eigen steunpunten te hebben: je geld, je huis, je auto (al of niet afbetaald), maar ook je schone huiskamer, je goede voorkomen, of ook je overtuiging waarin je je sterk hebt gemaakt. Ieder lijkt iets te hebben van 'hiermee kom ik te voorschijn, zo moet je naar me kijken'.

Welnu, daar haalt God een streep door. Hij haalt je helemaal van dat spoor af. Niet wat je *bereikt* is de invalshoek, maar wat je *ontvangt*. Jezus Christus is gekomen om voor ons het leven te zijn. Ieder die in Hem gelooft ontvangt Hem, ontvangt zijn leven, zijn liefde, zijn gezindheid. Het is als een doorbrekend licht als je ontdekt dat Hij je *en* het leven geeft en de levensinhoud. Alles kun je van Hem verwachten. Door zijn Geest is Hij in staat onze geest tot leven te brengen, we beginnen te denken zoals Hij.

we krijgen aandacht voor God en voor elkaar, en we worden bewogen met hen die in ongelof verloren dreigen te gaan. En vooral: we worden vervuld met hoop op Jezus, om alles van Hem te verwachten, voor lichaam en ziel en voor de *hele* wereld. Een wedergeboren mens is vooral te herkennen aan zijn *vertrouwen* op God; hij hoeft niet voor zichzelf op te komen, hij hoeft zich niet beter voor te doen dan hij is of zo, hij mag iemand zijn door Gods liefde en dat pakt niemand hem af.

Kortom: wij *worden* aangesloten op een andere bron, niet meer *ons* zondige zelf, maar *onze* liefdevolle Verlosser. Van *Mem* uit worden wij nieuw, in denken en doen en verlangen.

Wedergeboren zijn, wedergeboren worden

Het gaat dus om een ander begin. Van daaruit wordt alles nieuw. Wanneer je op die manier je hoop vestigt op Jezus Christus, mag je *voluit* zeggen dat je wedergeboren bent. Se wortels zijn dan verlegd, levendmakend water zuigen ze op. Dat *is* de grote verandering in je bestaan. Maar ik ben nog lang niet volmaakt, hoe kan ik dan wedergeboren zijn?

Nu moeten we met twee woorden leren spreken: je *bent* wedergeboren (als je je hoop vestigt op Jezus Christus) en je *wordt* wedergeboren (want de Geest is nog lang niet met je klaar). Beide zegswijzen kom je in de bijbel tegen. Als je niet wedergeboren bent, zul je het koninkrijk van

God nooit binnengaan (Jc1.3). En tegelijk wordt gezegd, dat onze innerlijke mens van dag tot dag wordt vernieuwd (2Cor.4). De Efeziërs, die al tot geloof gekomen zijn, krijgen toch nog de opwekking. hun oude mens af te leggen en hun nieuwe mens aan te doen (Ef.4). Dat gaat dus samen op: 'zijn' en 'worden'. En dat is niet vreemd. zo gaat het ook niet de vergoeding van de zonden: mijn zonden zijn vergeven. mag ik gelovig weten. en ze worden vergeven van dag tot dag.

Manier van leven

Op die manier kan de gedachte verdwijnen. als zou onze wedergeboorte in korte tijd voltrokken zijn, ergens in de verleden tijd. Zo kunnen bepaalde geestdrijvers nogal eens naar het precieze tijdstip vragen. als echt blijkt van een ommekeer in je leven. Echter, een wedergeboren mens vindt zijn steunpunt niet in het verleden, maar in Christus. Hoe opzienbarend bepaalde bekeeringsgeschiedenissen ook mogen zijn, het gaat erom of je vandaag u1 Christus wilt leven. Of je dat zoekt in gebed, en daarnaar wilt streven in heel je houding (al zul je daarbij veel tegenkrachten opmerken).

Zelf meewerken

Het kan ook niet zo zijn dat God onze wedergeboorte meteen meegaf in de doop. Omdat wedergeboorte so-wie-so meestal niet op één moment gebeurt. Maar vooral ook, omdat het gaat om een verandering van leven waarbij de l-Tere ons helemaal inschakelt met al onze vermogens. In de Dordtse Leerrege1s staat het zo: De Geest laat ons de prediking van het evangelie horen. dringt daarmee door in ons binnenste en verlicht ons verstand. Hij opent het gesloten

hart, Hij maakt het harde zacht, Hij vernieuwt onze wil. Onze wil maakt Hij van slecht goed, van onwillig gewillig. van weerbarstig gehoorzaam. Dat is wedergeboorte. Tegelijk wordt dit bekeering genoemd. Het is een samengaan tussen God en mens, waarin de Geest de eerste is: 'wanneer de wil vernieuwd is, wordt hij niet alleen door God geleid en bewogen: maar door God in beweging gebracht, werkt hij ook zelf. Daarom wordt gezegd dat de mens zelf gelooft en zich bekeert door de genade die hij ontvangt (DL hoofdstuk III/IV, paragraaf 11-13).

Dit alles gebeurt dus niet in de wieg, maar in het volle leven, hij de ontwikkeling van verstand, gevoel en wil. De (roomse) gedachte, dat wedergeboorte gegeven is met de doop, bewerkt een passiviteit waaruit dood geloof voortkomt.

In de doop wordt wel de wedergeboorte uitgebeeld, hij wordt zelfs 'bad' van de wedergeboorte' genocmd. Maar dan wel in die zin. dat God op die manier zijn belofte van wedergeboorte aan ons wil duidelijk maken en verzekeren (vergelijk HC v+a 66). Die belofte wil in vervulling gaan. Dat is geheel uit God. Maar niet buiten de mens om. we zullen ons ook zelf naar die vervulling uitstrekken in erediens-ten. bijbelstudie, geloof en gebed. God wil om zijn Geest gebeden zijn, met hart en ziel.

Ben je wedergeboren?

Het gelovige. positieve antwoord brengt je steeds opnieuw in beweging, naar de Bron. Ook als je het niet zo vrijmoedig durft te zeggen, ga dan toch naar de Bron. Gaan we samen.

Ds. B. Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum

uit de kerken

Litindo - Benoeming tot auteur van het literatuurproject Litindo ter overweging aangeboden door de Groninger Zendingsdeputaten aan: dr. J.A. Boersema te Apeldoorn

Amersfoort - Beroepbaar gesteld door de classis Amersfoort: H.Hoksbergen, Brechtje Spiegeler1f 23,3813 NL Amersfoort, tel. 033-4805566

Enschede-Zuid - Scriba:E. Kloppenburg, Wilthuislanden 3, 7542 NH Enschede, tel. 053 - 4771311. e-mail: e.kloppenburg@hetnet.nl

Almelo - Scriba: J.Th.Hendriks, Blauwe Camer 12, 7608 LS Almelo, tel. 0546 - 491402, fax 0546 - 491428, e-mail: j.t.hendriks@interstroom.nl. Postadres kerk: Postbus 213, 7400 AE Almelo

Assen - Nieuw adres ds. J.H. Kuiper: Meeuwmesschen 17, 9403 WZ Assen, tel. 0592-405844. e-mail: jhkuiper@planet.net.nl

Leeuwarden - Scriba: W.O. Sierksma. tel. 058-2662615, e-mail: wosierks@bart.nl. Postadres kerk: Postbus 2535. 8901 AA Leeuwarden.

Uit alle volken

Giti ligt in het ziekenhuis en verzoekt me te komen. Haar vraag heeft meer weg van een order. "Je moet me bezoeken." Ze spreekt vaak bevelend, met in haar gezicht de blik van een strenge schooljuf die eeti onduigend kind toesprekt. Ik zie het voor me, als ik haar stem dooi de telefoon hoor, terwijl na een lange werkdag het eten dampend op tafel slaat en de krant nog ongelezen in de kamer ligt. Plotseling is de Iraanse vrouw in het ziekenhuis opgenomen, nadat de klachten die ze al langere tijd heeft ernstiger bleken dan de dokter aanvankelijk had ingeschat. Nu ligt ze aan het infuus. „Waarom straft God mij?“ vraagt ze, als ik de volgende avond aan haar bed zit. Ik informeer of er een aanleiding is om die vraag te stellen. Ze ontkent het. „Dit is een straf“, zegt ze nog eens. „Maar waarom?“

Ik probeer duidelijk te maken dat het verband tussen een specifieke ziekte en de straf van God uit de Bijbel niet zo direct valt af te leiden. Ooit vroegen de discipelen Jezus immers: „Rabbi, wie lieft er gezondigd, deze, of zijn ouders, dat hij blind geboren zou worden?“ Maar de Heere Jezus zei: „Noch deze heeft gezondigd, noch zijn ouders, maar dit is geschied opdat de werken Gods in hem zouden geopenbaard worden.“

Giti luistert aandachtig. De Naam van Jezus heeft in Nederland voor haar een andere klank gekregen. Ze geloofde vroeger wel in God, zegt ze, maar van Jezus wist ze niet meer te vertellen dan dat Hij een profeet was.

een voorbeeld voor de mensen. Ze is in een rooins-katholiek gezin opgegroeid en zegt ook beïnvloed te zijn door de islamieten die in haar omgeving de meerderheid vormden.

„Ik heb me jarenlang, tegen God verzet. In 1989 ben ik gaan geloven. Ik dwing mezelf te geloven“, zegt Giti. In de kerk van haar voorgelacht vond ze niet wat ze zocht. „De priester las elke zondag een deel uit de Bijbel in het Latijn, daarna in het Farsi. Er was geen uitleg.“ Pas later heeft ze zich, via contacten in een andere kerk, meer in de Bijbel verdiept.

Eenmaal in Nederland, is ze op zoek gegaan naar christenen, om een antwoord op haar vele vragen te krijgen. Degenen die ze als eerste ontmoette, droegen het Evangelie uit in de vorm van mime en dans. Giti toont zich geschokt. „Waar is het respect? Ze hebben me nog eens uitgenodigd, maar ik wilde niets met hen te maken hebben.“

Voordat ze bij ons in de kerk is gekomen, heeft ze zich ervan verzekerd dat we geen Jehova's Getuigen zijn en evenmin een kerk van muziek en dans. De Woordverkondiging spreekt haar aan. „Ik wilde niet geloven dat Jezus de Zoon van God is“, zegt ze. „Daar heb ik me fel tegen verzet.“ Langzaam zijn haar ogen ervoor opengegaan dat de Bijbel liet anders leert.

Ze is er nu zelfs met de ziekenhuispredikant over in discussie gegaan. „Zij zegt dat Jezus een gewoon mens is. Hoe is het mogelijk! Ik heb haar gezegd dat 7e geen goed onderwijs geeft, dat ze er beter mee op kan houden.“

De patiënt komt iets overeind uit de kussens en stilaan verontwaardiging uit.

„Neem een kockje“, onderbreekt Giti haar betoog, nadat ze de verpleegkundige twee glazen jus d'orange lieft laten opdienen. Wet is opnieuw een verzoek dat niet geweigerd kan worden. Ik kan me er overheen zetten. Zo gaal ze nu eenmaal met mensen om. Erger is het dat ze op een zelfde manier meent tegen God te kunnen spreken.

„Waarom maakt U me niet beter?“ heeft ze gebeden. Daarbij is het niet gebleven. Ze verwacht dat God haar, op haar wenken bedierit. „Ik heb gezegd: Als U me niet beter maakt, zal ik niet meer in U geloven. Reschouwt U me dan maar als het verloren schaap.“ Haar ogen staan streng, als ze het vertelt.

Voorzichtig probeer ik enkele bijbelse lijnen over Gods leiding aan te reiken en te laten zien dat Zijn weg met mensen vaak door het lijden heen gaat. Zijn Gods wegen bovendien niet hoger dan onze wegen en Zijn gedachten dan de onze? Giti lijkt er niet gevoelig voor. De geschiedenis van Jona schiet haar te binnen. „Diewerd ook door God gestraft. Nu zit ik, even als Jona, drie dagen in donkerheid.“

Bij een volgend bezoek zit ze in bed weer in haar Bijbel te lezen. „Ik ben opstandig geweest“, erkent ze, „maar nu ben ik rustig.“ Haar ogen staan moe, maar haar gezondheidstoestand gaat langzaam vooruit. Ze ziet weer licht. Over het „verloren schaap“ heeft Giti het intussen niet meer.

ONTVANGEN VAN DE HEILIGE GEEST (IV)

A.N. Hendriks

achtergronden

Wij gaven reeds in enkele artikelen aandacht aan het werk van de Heilige Geest bij de komst van onze Verlosser in de volheid van de tijd. Dat werk van de Geest staat in het kader van het handelen van God de Zoon. Het is de eeuwige Zoon van God die een echte menselijke natuur aanneemt en dat doet door de werking van de Heilige Geest, zoals de Heidelbergse Catechismus het in Zondag 74 belijdt.

Het werk van de Geest bij Christus ontvanging en geboorte staat in dienst van Hem, die ter wille van ons behoud neerdaalde uit de hemel,

Door dat werk van de Geest is onze Verlosser echt mens geworden. Wij belijden met Artikel 18 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis de menswording van Gods Zoon.

Over dat mens-worden hoorden wij al uit de Schrift. Wij willen in dit artikel daarmee voortgaan, om tensloftestil te staan bij de vraag: hoe kon dat: ons in alles gelijk, maar zonder zonde?

De gestalte van een slaaf

Er is nog een Schriftgedeelte dat onze aandacht moet hebben. Wanneer het gaat over het bestaan dat Gods Zoon aannam bij zijn komst in de wereld. Paulus schrijft namelijk in *Filippenzen* 2:7,8 over Christus Jezus die "zichzelf ontledigd heeft, en de gestalte van een dienstknecht heeft aangenomen, en aan de mensen gelijk is geworden" en die "in zijn uiterlijk als een mens bevonden" is.

De pericopie waarin deze woorden staan, bevat uitdrukkingen die in de exegese niet gemakkelijk te verstaan zijn. Wat bedoelt de apostel met het 'Gode gelijk

zijn', met het 'als een roof achen' en met het 'zich ontledigen'? Daarover is nog altijd verschil van opvatting. Wij behoeven in dit bestek niet breed op in te gaan, omdat ons aandachtspunt nu is: tot welk bestaan ging Gods Zoon in bij zijn vleeswording? Wij willen vooral letten op wat Paulus daarover hier schrijft. Duidelijk is dat de apostel over dit alles spreekt, omdat hij de Filippenzen wil opwekken tot een bepaalde gezindheid, de gezindheid, die ook in Christus Jezus was (vgl. 2:5). Daartoe verkondigt hij wat Christus Jezus gedaan heeft¹.

Hij was 'in de gestalte van God', maar Hij heeft 'de gestalte van

een dienstknecht' aangenomen. Onmiskenbaar contrasteert de apostel hier die twee 'gestalten'. Het woord *morphè* dat door 'gestalte' is weergegeven, wordt gebruikt "om de uiterlijke verschijningsvorm van iets te omschrijven, maar dan zodanig dat het niet in tegenstelling staat tot de zaak waar naar verwezen wordt: de 'gestalte' is het uiterlijk, maar het is geen masker!"². De uitdrukking 'in de gestalte Gods' wijst op de goddelijk-heerlijke bestaanswijze van Christus als de eeuwige Zoon van God, een bestaanswijze die overeenkomt met zijn goddelijke grootheid en heerlijkheid. Deze bestaanswijze heeft Christus bij zijn vleeswording ingeruild voor de bestaanswijze van een 'dienstknecht'. Hij legde zijn Godzijn niet af, maar koos voor een slavenbestaan, een bestaan dat niet gekenmerkt werd door goddelijke heerlijkheid en grootheid.

Paulus schrijft hier het woord *doulos* neer, dat niet zozeer 'dienaar' betekent, maar veeleer slaaf en dat wij niet moeten mitigeren door het te vertalen met 'dienstknecht'. Juist dit woord 'slaaf' verkondigt ons tot welk een lage staat Christus zich bij zijn komst in de wereld verneederde! Hij die aan God gelijk was, heeft zich 'ontledigd' door een slavenbestaan te nemen. Niet zo eenvoudig te beantwoorden is de vraag: waarin bestond nu dit slavenbestaan? Werd Christus slaaf door mens te worden en is dus zijn menswording gelijk te stellen met het ingaan tot een slavenbestaan? Ik ben het met S. Greijdanus eens wan-

neer hij zegt dat die menswording de weg ('het middel') was tot dit slavenbestaan, maar terecht zegt Greijdanus ook dat het aannemen van de **gestalte** van een slaaf niet 'identiek' is niet het menswordeel⁴. Paulus schrijft eerst over de **gestalte** van een slaaf en daarna over het mensworden. Wij zijn – als mensen – geen slaven, zoals Christus Jezus slaaf werd⁵. Ik houd het erop dat de apostel hier aanduidt de **weg** die Christus ging in vernedering en gehoorzaamheid, een weg die uitliep op het kruis (vgl. 2:8). Zó kwam Gods Zoon in het vlees, zo werd Hij mens: als Degene die bezig was gehoorzaam te worden tot aan de dood aan het kruis toe⁶. En **dáárom** spreekt de apostel hier over het aannemen van de **gestalte** van een slaaf!

Bevonden als een mens

Wanneer Paulus dan nader spreekt over Christus' menswording formuleert hij weer met grote zorgvuldigheid. Hij zegt niet eenvoudig dat Christus mens werd, maar hij schrijft dat Mij 'aan de mensen gelijk is geworden'. Hij kwam – zo schrijft de apostel letterlijk – 'in **de gelijkheid van mensen**'. Opnieuw gebruikt Paulus het woord *homoiooma* dat wij ook al in Romeinen 8:3 tegenkwamen. Het gebruik van dit opmerkelijke woord wijst erop dat de apostel enerzijds voluit wil vasthouden dat Christus echt mens werd, maar anderzijds Christus en de mensen niet simpel identificeert. Er is sprake van een 'ongelijke gelijkheid': Paulus wil hier net als in Romeinen 8:3 ergens een grens trekken⁷. De apostel noemt het verschil hier niet, maar met Herman Ridderbos mogen wij aanneemen dat het gebruik van de uitdrukking 'in de gelijkheid' zijn verklaring vindt mede daarin "dat Christus zich

van alle andere mensen onderscheidde doordat Hij gehoorzaam was en bleef..."⁸. Dat Paulus met de uitdrukking 'in **gelijkheid**' niet af wil doen aan de werkelijkheid van Christus' menswording' blijkt uit wat hij er nog aan toevoegt: "**En in zijn uiterlijk als een mens bevonden...**". Het woord 'bevonden' (*heuretheis*) zegt hoe Christus (door zijn omgeving) ervaren werd. Hij werkt in zijn uiterlijk ervaren **als** (*hoos*) mens. "Het **als** drukt hier niet slechts een verhouding van gelijkheid uit, maar van identiteit. In heel zijn optreden bewees Hij te zijn, die Hij ook was. nl. **als** een mens. Slechts wil het **als** ook weer nadruk leggen op de modaliteit van Christus' optreden"⁹. De manier van Christus' optreden was voluit menselijk. niets menselijks was Hem vreemd. Daarvan getuigen de woorden de woorden 'in zijn uiterlijk', (*schèmati*). Met woord dat Paulus gebruikt, wijst op Christus' houding, zijn levenspatroon. Hij vernederde zich zozeer dat Hij zich in heel zijn optreden gedroeg als een mens. Wij lezen dan ook dat Hij geboren werd (Luk. 2:11), dat Hij toenam in grootte (Luk. 2:52) dat Hij honger had (Luk. 4:2), vermoeid was (Joh. 4:6), dat Hij huilde (Joh. 11:25). Wat Paulus schrijft in Filippenzen 2:7, 8 is niet allemaal gemakkelijk uit te leggen. Heel duidelijk wordt in elk geval, hoezeer de Zoon van God ons in alles gelijk werd en echt mens op aarde is geweest, ook al mogen wij bij wat Paulus hier schrijft. niet uit het oog verliezen dat niet het menszijn van Christus op zichzelf nadruk ontvangt, maar de **vernedering** die daarin voor Hem als Zoon van God lag opgesloten.

Uitgezonderd de zonde

In Artikel 18 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis wordt gezegd

dat de Zoon van God **echte** menselijke natuur met al haar zwakheden heeft aangenomen uitgezonderd de zonde.

Inderdaad getuigt de Schrift op meer dan een plaats van Christus' **zondeloosheid**. Paulus spreekt over Hem, die geen zonde gekend heeft, maar voor ons tot zonde is gemaakt (2 Kor. 5:21). Johannes schrijft: "En gij weet, dat Hij geopenbaard is, opdat Hij de zonden zou wegnemen, en in Hem is geen zonde" (1 Joh. 3:5). In de Hebreeënbrief wordt gesproken over Christus, de Hogepriester, "heilig, zonder schuld of smet, gescheiden van de zondaren" (Hebr. 7:26). De engel sprak over 'het heilige' dat uit Maria geboren zou worden (Euk. 1:35). Meermalen heeft men het feit dat Christus geboren is uit de **maagd** Maria, zonder toedoen van een man, gezien als de oorzaak dat Hij inderdaad als de Heilige in de wereld kwam. Doordat Jozef niet zijn natuurlijke vader was, deelde Jezus niet in de zonde, waarin wij allen ontvangen en geboren worden. Zo schrijft bijvoorbeeld A.A. van Ruler: "Doordat aan zijn geboorte de man niet te pas komt, wordt hij uitgenomen uit de samenhang, welke als een oordeel van God tussen de geslachten bestaat en is hij niet krachtens zijn geboorte beladen met de erfschuld, maar kan hij daar vrijwillig onder gaan staan, om haar te dragen in onze plaats"¹⁰. Met de vraag: waarom deelde Christus niet in de erfzonde en kwam Hij als de Heilige ter wereld, heeft A. Kuyper zich indringend beziggehouden. Tegenover ethische theologen stelt Kuyper krachtig dat het de Persoon van de Zoon van God is, die mens wordt.

Steeds weer accentueert Kuyper dat de Zoon van God niet een mens aannam. "Niet de Goddelijke **natuur** is vleesch geworden, naar de Persoon des Zoons en

omgekeerd *niet* een menselijk *persoon* is door de Messias aangenomen, maar onze menselijke *natuur*"¹¹. Omdat nu de Persoon van de Zoon vlees werd, daarom staat Christus buiten de zonde, waarin wij allen delen hij onze geboorte. Door zijn God-zijn is Hij afgesneden van alle gemeenschap met onze erfzonde. En omdat Hij God zelf was en niet in gemeenschap met onze erfzonde kon treden, *dáárom* is Hij ontvangen uit de Heilige Geest en was elke andere ontvangenis bij Hem ondenkbaar. Voor Kuyper is het zo: "De heiligheid dier ontvangenis volgt essentieel uit de Godheid van den Christus, en wat de wijze van totstandkoming betreft uit de ontvangenis van den Heiligen Geest, en uit haar alleen"¹². De diepste grond voor Christus' staan buiten de erfzonde ligt voor Kuyper niet in het 'zonder toedoen van een man', maar in het *Godzijn* van Christus: het was de Persoon van de Zoon die vlees werd. Maat wilde deze Persoon, toen Hij vlees werd, ook afgescheiden blijven van de zonde, dan kon dit alleen in de weg van een ontvangenis uit de Heilige Geest, dus met uitschakeling van Jozet

Dit laatste licht Kuyper dan als volgt toe: Wanneer Jezus uit Jozef en Maria geboren zou zijn, dan zou Hij een menselijke *persoon* hebben ontvangen en dan zou Hij krachtens die menselijke persoon ook in Adams schuld hebben gedeeld. Voor Kuyper is namelijk het delen in de erf-schuld gebonden aan het 'ik', aan de menselijke persoon. Hij zegt dan ook: "Wie aan die menselijke persoonlijkheid in Jezus vasthoudt, kan zijn heiligheid niet handhaven"¹³. Daarom nam Christus een menselijke *natuur* aan en geen menselijke *persoon*. "Dientengevolge is de erfzonde op Hem dan ook niet overgegaan...."¹⁴.

Een onpersoonlijke natuur?

Ook bij H. Bavinck vinden wij de gedachte van een 'onpersoonlijke menselijke natuur' maar Bavinck verbindt deze gedachte niet zozeer aan Christus' zondeloosheid als wel aan de *eenheid* van Christus. Zodra wij van twee personen spreken, zijn er twee christussen. Maar de vereniging van de twee naturen van Christus is niet anders te bedenken dan "als eene vereeniging van den persoon des Zoons niet eene onpersoonlijke menselijke natuur"¹⁵. Wanneer de menselijke natuur in Christus een eigen, persoonlijk bestaan heeft, is er volgens Bavinck geen andere vereniging mogelijk dan een zedelijke. Maar Bavinck wil ten volle handhaven dat het Woord vlees is geworden. Dat brengt hem ertoe te onderstrepen dat Christus' menselijke natuur geen ogenblik op en voor zichzelf bestond, "doch van het allereerste moment van de conceptie af vereenigd was niet en opgenomen in den persoon des Zoons. De Zoon schiep haar in Zichzelve in"¹⁶.

In de dertiger jaren van de twintigste eeuw is in de Gereformeerde Kerken in Nederland een felle discussie gevoerd over de gedachte van een 'onpersoonlijke menselijke natuur' van onze Heiland¹⁸. Een discussie, die in hevigheid toenam door de publicaties van V. Hepp, de opvolger van H. Bavinck aan de Vrije Universiteit te Amsterdam¹⁹. Hepp trok de lijnen van A. Kuyper sterk door en meende dat het bij 'de onpersoonlijke menselijke natuur' van Christus om een confessioneel vastgelegde waarheid ging. Alleen zo kan men de zondeloosheid van Christus handhaven! Ieder individueel mens behoort tot de mensheid, zoals zij uit Adam is ontsproten. Maar Christus heeft niet aange-

nomen "een menselijke natuur, die een particulier karakter droeg, niet een Jood, maar een *aan alle mensen gemeenschappelijke natuur*"²⁰.

Daarom ontbrak hij Christus dat individuele, dat persoonlijke, dat altijd eenzijdigheid met zich meebrengt. Daarom deelde Hij niet in de erfzonde. Voor Hepp staat het dan ook vast: "Wie Men ondanks dat alles toch oor een persoonlijk mensch houdt, moet aanvaarden dat Hij in Adam was begrepen. En was Hij in Adam, dan had Hij ook in Adam gezondigd"²¹.

Het spetken van Kuyper en Hepp over een onpersoonlijke menselijke natuur komt in de buurt van het dincisme: Er ontbreekt bij Christus iets dat alle mensen wel hebben. Dan is Hij niet voluit mens geworden en ons niet in alles gelijk geweest²². Men behoeft de Heiland niet het menselijk-persoonlijke te ontzeggen, om vast te houden aan de belijdenis van Artikel 19 N.G.B., dat er geen twee personen, maar twee naturen in Hem vereenigd zijn. R. Kamphuis schrijft: ".... als 'persoon' in een moderne betekenis gebruikt wordt als 'volledig mens' of om de mens aan te duiden naar zijn 'zelfbewustzijn', 'aansluitingsvermogen', 'verantwoordelijkheid', 'aangelegd-zijn op relaties' of wat dies meer zij, dan kan niet hij voorbaat worden gezegd dat Christus, die echte menselijke natuur heeft aangenomen, niet 'persoonlijk', 'menselijk-persoonlijk' zou kunnen zijn. Maar die echt-menselijke, desnoods menselijk-persoonlijke natuur van Christus is met zijn goddelijke natuur vereenigd in de éne Persoon van de Zoon van God...."²³.

In de gereformeerde theologie heeft men steeds weer benadrukt dat Christus niet een 'menselijke persoon' in die zin was, dat zijn menselijke natuur *buiten* de Persoon van de Zoon zou kunnen

bestaan of zelfs gedacht zou kunnen worden. In dát kader spraken dan wel over de 'onpersoonlijkheid' (*anhypostasie*) van zijn menselijke natuur. Maar dit spreken blijft - hoe goed bedoeld ook - gevaarlijk, gelet op de gevolgtrekkingen waartoe bijvoorbeeld Kuyper en Hepp kwamen. Er mag niets worden afgedaan van de integriteit van Christus' mens-zijn. "Daarom zeggen we liever, dat de menselijke natuur van Christus haar persoonlijk bestaan in het Woord heeft, dat vlees werd. Daarvoor vond men de term '*anhypostatische*'"²⁴.

Daarmee drukken wij uit dat de menselijke natuur niet in zichzelf bestaat, maar alleen bestand heeft in de persoon van de Zoon.

Als onze Middelaar

Wij zijn nog niet klaar met de vraag: waarom deelde Christus niet in de erfzonde? Hoe kon Hij ons in alles gelijk worden, uitgezonderd de zonde? Inmiddels hebben wij wel gezien hoe Kuyper en Hepp het niet-in-Adam-begrepen-zijn van Christus beredeneren vanuit zijn menselijke natuur, die niet het menselijk-persoonlijke zou kennen. Ik meen dat K. Schilder beter ziet, wanneer hij in verband met Christus' zondeloosheid wijst op Christus' ambt van *Middelaar*, dat Hem een unieke positie geeft²⁵. Die unieke positie vloeide niet voort uit de manier waarop Hij ontvangen en geboren werd, maar juist omgekeerd: Hij werd zó ontvangen en geboren, omdat Hij onze Middelaar moest zijn. Christus is door de Vader geheiligd en in de wereld gezonden (Joh. 10:36). Deze roeping bepaalt zijn plaats, ook ten aanzien van de betrekking tot Adam. "Wanneer het dan ook in de volheid des tijds God belooft, den Middelaar 'uit Adam' te doen voorkomen, zonder dat 'de

wil des man' daarin vermag op te treden, dan is die Middelaar dus wel 'uit Adam voortgekomen' doch daarin nog niet 'door Adam bepaald'; hij is dan in onze natuur tot een eigen natuurschiedenis bepaald door God, die Hem met een zeer speciale roeping verwekt uit den Heiligen Geest"²⁶.

Christus had de roeping om onze zonde op zich te nemen en ons oordeel te dragen. Daarom stond Hij naar Gods besluit²⁷ niet in de verbondsbetrekking met Adam, waarin wij allen, eveneens krachtens Gods besluit, bij onze geboorte staan. En daarom deelde Hij niet in de zonde, waarin wij ontvangen en geboren zijn. Christus' zondeloze begin moet men niet beredeneren vanuit een 'onpersoonlijke' menselijke natuur of vanuit de uitschakeling van Jozef, maar wij moeten hier ten volle zijn *Middelaarschap* honoreren. Hij is niet in Adam begrepen, omdat Hij door de Vader geheiligd is en in de wereld gezonden om onze zonde te dragen. Daarom was Hij de Heilige!

Misschien zegt een lezer: goed, laat dit alles wat betreft de *erfschuld* zo zijn, maar hoe is het dan met de *erfsmet*, met de verdorvenheid, die wij van onze ouders meekrijgen?

Christus heeft toch vlees en bloed aangenomen uit de maagd Maria en is met dat vlees en bloed ook niet die verdorvenheid meegekomen?

Ook hier zou ik weer willen inzetten bij Christus' Middelaarschap. Vanwege dat ambt nam Hij een unieke positie in en deelde Hij niet in Adams zonde. Naar Gods rechtvaardig oordeel (vgl. D.L. III/IV, 2) kon Hij daarom ook vrij van de verdorvenheid zijn. En Hij was het ook door toedoen van de Heilige Geest. In navolging van Calvijn²⁸ hebben de gereformeerden hier gesproken over een *heiligende*

werking van de Geest. H. Bavinck spreekt van een door de Geest bevrijd blijven van alle smet van de zonde²⁹. Wij mogen geloven dat de Heilige Geest bij de ontvangenis van Christus zó gewerkt heeft, dat - om het modern te zeggen - het 'genetisch materiaal' dat Hij van zijn moeder ontving, vrijbleef van elke smet van de zonde. Wat uit Maria geboren werd, was inderdaad 'het heilige' (Luk. 1:35) uit kracht van de Heilige Geest!

Tenslotte

Wij stonden in enkele artikelen stil bij het werk van de Heilige Geest in de ontvangenis en geboorte van onze verlosser. Veel daarin blijft een geheimenis. Maar wat de Schrift ons erover openbaart, zullen wij gelovig moeten vasthouden, ook al kunnen wij het met ons verstand niet doorgronden. Want aan het "ontvangen van de Heilige Geest, geboren uit de maagd Maria" hangt ons *behoud*. Hebreeën 2:17 verkondigt ons immers dat Christus zijn broeders in alle opzichten gelijk moest worden, wilde Hij een barmhartig en getrouw hogepriester bij God zijn om de zonde van het volk te verzoenen. Bij zijn heilige ontvangenis en geboorte staat alles op het spel: zijn hogepriesterschap en zijn verzoeningsdienst. Onze verlosser moest komen met 'zijn eigen bloed' (Hebr. 9:12), maar het moest tegelijk óns bloed zijn (vgl. Hebr. 2:14). Er mocht geen 'vreemd' bloed op het altaar van Golgotha worden gestort! Met deze verzoeningsdienst begon Hij al in de schoot van Maria. Dáár was Hij al onze Middelaar, "die met zijn onschuld en volkomen heiligheid mijn zonde, waarin ik ontvangen en geboren ben, voor Gods aangezicht" bedekte (vgl. Zondag 14 H.C.). Christus' ontvangenis en

geboorte leren mij hoe groot mijn zonden en ellende zijn. Mijn begin is totaal verdorven. Ik deug niet van het prilleste begin af aan. Maar zijn heilige ontvangenis en geboorte troosten mij ook weergaloos. Want Hij heeft alles goed gemaakt. Ook mijn afgrijselijk begin. Ook van dat begin mag ik met Luther zeggen: "Gij, Here Jezus, zijt mijn zonde en ik ben uw gerechtigheid!"

¹ Opvallend is dat Paulus hier over 'Christus Jezus' spreekt, die zichzelf ontledigd heeft, en niet over de Zoon. S. Greijdanus, *Menswording en vernedering*, Wageningen 1903, p. 257 denkt aan de Zoon van God "reeds bekleed zijnde of bekleed gedacht met de menselijke natuur. Later meent hij dat er gesproken wordt over "den praëxistent Christus, en over wat Hij deed vóór en bij Zijne aanneming der menselijke natuur..." (*De brief van den apostel Paulus aan de gemeente te Philippi*, Amsterdam 1937, p. 186). Met C.G. Berkhouwer kies ik voor de verklaring: "Hier gaat het niet om zijn persoon, zonder dat voorlopig nog niet aan zijn werk wordt gedacht" (*De persoon van Christus*, Kampen 1952, p. 147j. Vgl. 2 Kor. 8:9).

² L. Floor, *Ilippenzen. Een gevangene over het navolgen van Christus*, Kampen (1998), p. 98. S. Greijdanus, *De brief van den apostel Paulus aan de Philippenzen*, Korte Verklaring, Kampen 1949, zegt: Het "geeft een gedaante of verschijningsvorm aan, waarin het wezen zich openbaart" (p. 48).

³ Vgl. H.M. Matter, *De brief aan de Philippenzen en de brief aan Philemon*, Kampen 1965, p. 51: "Voor het Griekse oor grijpt het evangelie hier zeer diep, want een slaaf was naar Grieks begrip geen mens."

⁴ S. Greijdanus, *De brief van den apostel Paulus aan de gemeente te Philippi*, p. 192.

⁵ Daarom bevredigt de opvatting van L. Floor niet: "Jezus had zich kunnen laten gelden als God, maar Hij liet zich verne-

deren en slaan en doden als was Hij slechts een slaaf in de macht van mensen" (a.w., p. 100). Christus' bestaan was niet als het bestaan van zoveel slaven! Hij ging ook unieke weg als onze Verlosser. Voor A. Kuiper vormt Paulus spreken hier over de gestalte van een 'dienstknecht' een argument om de menswording op zich ook vernedering te noemen: "Reeds dit dat Gods Zoon *mens* werd, was (ook afgezien van de bijkomende verlaging, smaad en armoede) voor den Zoon van God ook vernedering. Want *dienstknecht* Gods, blijft de mensch evenals de engel eeuwiglijk" (*De Vleeschwording des Woords*, Amsterdam 1887, p. 44; vgl. p. 180). Ierecht bestrijdt S. Greijdanus deze gedachte (*Menschwording en vernedering*, p. 257, vgl. p. XVII) en wijst o.a. op Christus' verhoging, waarbij Hij mens blijft. K. Schilder, *De vleeschwording des Woords*, in: K. Schilder red., *7 Hoogfeest naar de Schriften*, Goes z.j., zegt: "Niet in het mensch-zijn, of kreatureur-zijn, maar in het geslachten-mensch-zijn,, in het vertrapte-kreatureur-zijn, kwam zijn vernedering uit, zijn verkeerren in den staat van ook gedoemde" (p.25).

⁶ G.C. Brouwer zegt: "Onverbrekelijk zijn ze met elkaar verbonden, deze ontlediging en de vernedering als begin en voortgang van de weg naar het kruis" (a.w., p. 320, 321).

Vgl. H.M. Matter, a.w., p. 52.

⁷ Herman Ridderbos, *Paulus, Ontwerp van zijn theologie*, Kampen 1966, p. 77 noot 121.

⁸ Herman Ridderbos, *Paulus en Jezus*, Kampen 1952, p.78. Vgl. H.M. Matter, a.w., p. 53: "... het woordje *hoos* onderstreept de werkelijkheid van dat mens-zijn, in plaats van haar te verzachten".

⁹ A.A. van Ruler, *Ik geloof*, Nijkerk 1072, p. 79. A.D.R. Polman, *Onze Nederlandse Geloofsbelijdenis*, II. Franckor z.j., merkt op: "Wij erkennen gaarne, dat de Christelijke kerk meermalen de uitsluiting van den man met de erfzonde in verband bracht op onverantwoorde wijze, alsof daardoor de zondeloosheid gefundeerd werd..." (p. 264).

¹⁰ A. Kuiper, *De Vleeschwording des Woords*, p. 80. Vgl. A. Kuiper, *E Voto Dordraheno*, I, Amsterdam - Pretoria 1904, p.370.

¹¹ A. Kuiper, *De Gemeene Gratie*, II. Amsterdam-Pretoria 1903, p. 125. Vgl. p. 122: "Die heiligheid dankte de Messias uitsluitend *oorzakelijk* aan zijn Godheid, en wat de *instrumenteële* werking aangaat, aan zijn ontvangenis uit den Heiligen Geest. Het is deze wondere ontvangenis, die alle gemeenschap met de erfschuld van Adam en alzo ook alle gemeenschap met de erfzonde afsneed..."

¹² A. Kuiper, *De Vleeschwording des Woords*, p. 128. Kuiper meent dan ook dat Jezus' innerlijke persoonlijkheid die van de Persoon van de Zoon is (p. 93). *Ik ga* hier niet in op Kuipers idee van een 'algemeene menselijke natuur', die Christus zou hebben aangenomen, vgl. bijv. A. Kuiper, *De Gemeene Gratie*, II, p. 139.

¹³ A. Kuiper, *Het werk van den Heiligen Geest*, Kampen 1927, p.133.

¹⁴ H. Bavinck wil niet weten van een 'menselijke natuur in hare algemeenheid', maar gaat desondanks wel in die richting, vgl. *Gereformeerde Dogmatiek*, III, Kampen 1929, p. 290.

¹⁵ H. Bavinck a.w., p. 290.

¹⁶ H. Bavinck, a.w., p. 291

¹⁷ Vgl. B. Kamphuis, *Onpersoonlijk? De controversie inzake de zogenaamde 'onpersoonlijke menselijke natuur' van Christus in de Gereformeerde Kerken vóór de Vrijmaking...* doctoraal-scriptie Theologische Universiteit (Broederweg) Kampen, 1986.

¹⁸ Vgl. vooral V. Hepp, *De vereeniging van de beide naturen van Christus*, Kampen 1937.

¹⁹ V. Hepp, a.w., p. 49.

V. Hepp, a.w., p. 60.

²⁰ Het komt ook in de buurt van Apollina-

ris van Laodicea (4e eeuw), die meende dat de Logos zich onmogelijk kon verenigen met een *volkomen* mens. Z.L. treedt de Logos als principe van zelfbewustzijn en zelfbepaling in de plaats van de menselijke geest. vgl. G.C. Berkhouwer, *n.w.*, p. 49; A. van de Beek, *Jezus Kurios. De christologie als hart van de theologie*, Kampen (1998), p. 40; volgens Apollinaris is Jezus' denken niet menselijk.

²³ B. Kamphuis, *a.w.*, p. 104.

"J. van Genderen / W.H. Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, Kampen (1992), p. 424. H. Kamphuis, *Boven en beneden*, Kampen (1999), zegt: "Deze laatste term verdient de voorkeur, alleen al om de doctische gevaren en misverstanden te vermijden die zich kunnen hechten aan de term *anhypostasie*" (p. 499).

²⁴ Vgl. K. Schilder, *Heidelbergsche Catechismus*, II, Goes 1949, p. 151 e.v. Calvijn behandelt in zijn *Institutie* de vleeswording van *het Woord* onder het opschrift: "Dat Christus, om *het* ambt van Middelaar te volbrengen, *mens moest* worden" (II, 12, 1). Vgl. II, 12.4: "Maar vooral moeten we Hemzelf over zijn ambt horen spieken".

²⁵ K. Schilder, *a.w.*, p. 153.

²⁶ K. Schilder zegt: "Het antwoord op de vraag, wie *mens* is, en wie aan Adam verbonden zal geachi zijn en *inhoeverre* dit het geval zat zijn, wordt niet bepaald door *physieke*, doch door *wet-stellende*, en *verbanden-leggende besluiten* Gods" (*n.w.*, p. 143).

"Vgl. *Institutie*, II, 13.4: "Maar wij menen Christus niet vrij van alle snie, omdat Hij slechts uit een moeder geboren is zonder toedoen van een man, maar omdat Hij geheiligd is door de Geest, opdat zijn geboorte zuiver en rein zou zijn, evenals ze geweest zou zijn vóór de val van Adam".

²⁷ Vgl. H. Bavinck, *a.w.*, p. 277.

Geloven een 'moeten' en 'niet mogen'?

In *Opbouw* schreef ds F. Gerkema een aantal artikelen rond het thema samenwonen. Op 4 augustus komt hij op de kerk die veel jongeren hebben op de bijbel en de kerk. De **kerk** is voor hen vaak een club waar je vooral van alles moet en niet mag, omdat je van de bijbel ook 'niks' mag. Kortom, veel gebod en weinig God, zodat geloven door menige tiener wordt ervaren als een 'moeten' en 'niet mogen'.

Maaltijd

Daar kom je maar op één manier uit en dat is op het moment dat je *de Heer zelf in her evangelie ontmoet. Pas dan gaat de bedekking van het gelaat van een mens* (2 Corinthe 3:15-18) en zijn de geboden en grenzen niet langer een beknutting, maar een weg waarop je voor struikelen wordt bewaard. Ik herinner me nog een gesprek van een paar jaar terug, waarin iemand vertelde dat ze een soort omslag in denken had doorgemaakt en meer en meer was gaan inzien, *hoe heilzaam de aanwijzingen van God zijn. En zo'n pasbekeerde*, waar ik het artikel mee begon, zul je in zijn eerste liefde al helemaal niet horen over 'moeten' en 'niet mogen'. Die heeft als geen ander door, dat de aanwijzingen van God een mens goed doen. Als je merkt in een gesprek, dat de ander het evangelie zo in de sfeer van het 'moeten' en 'niet mogen' trekt, dan is het bijna zeker dat hij of zij nog niet echt de Heer in het evangelie heeft ontmoet. Ondanks jaren van kerkgaan; *zit er ergens nog een deur in het slot*, misschien wel de voordeur. Waarbij de Heer aanklopt en een mens voor de keus staat om open te doen (Openbaring 3:20) of andersom (Mattheus 7-7) - dat doet er nu even niet zoveel toe.

G.J. van Middelkoop

meegelezen

In Openbaring blijkt zelfs, dat de Heer uit is op een maaltijd - Hij met ons en wij met Hem. Eigenlijk wel een heel aardig beeld, waarin je de omslag van *zonet nog weer een keer terugziet*. Want aan tafel blijven zitten is voor een jongere vaak 'omdat het moet', terwijl het een paar jaar later - samen met vrienden een groot genoegen is, zonder ook maar iets van 'moeten'.

Neventinten

Van hieruit wil ik *nog iets* inzoomen op het bijbels getuigenis en dan in het bijzonder op de geboden. Ik kwam een stukje verder bij die steile woorden van God, toen ik merkte dat er neventinten zijn te ontdekken in de bijbelse geboden. Ze zijn daardoor zoveel meer dan alleen een kaal 'moetei en 'niet mogen'. Dat is te merken, als je zo'n gebod binnenstapt. Opvallend vaak stuit je op een *uitnodigende trek*, die in zo'n gebod meekomt. Bijvoorbeeld als Jezus zegt: 'volg mij', dan is dat gebiedende *wijs* (dus gebod), maar tegelijk vol van uitnodiging. Weer heel anders zijn geboden, die de *tint van een belofte hebben* meegekregen. Bijvoorbeeld 'gij daai zult volmaakt zijn, zoals uw hemelse Vader volmaakt is'. Alleen die twee al, *uitnodiging en belofte, zijn hartelijke helpers om de bijbelse geboden weg te houden bij het kale 'moeten'*. En misschien zijn er nog wel meer. Het lijkt me iets om voor ogen te houden in onze gepreken met en over jongeren binnen de gemeente. Zodat we naar jongeren loc ook niet met een mager

WIE HOUDT HET HUWELIJK IN ERE?

D.A.C. Slump

samenleving

De Tweede Kamer

In september 2000 heeft de Tweede Kamer der Staten Generaal met overgrote meerderheid bepaald dat in Nederland een huwelijk kan worden aangegaan door twee personen van verschillend of van gelijk geslacht. De kern van de Wet openstelling huwelijk is vervat in deze simpele wijziging van artikel 1:30 van het Burgerlijk Wetboek.

Juridische bezwaren heeft onze volksvertegenwoordiging niet van deze beslissing hebben kunnen afhouden. De met diepe overtuiging naar voren gebrachte bijbelse argumentatie van de zijde van Schutte (GPV en RPF/Christenunie) en van der Staay (SGP) stuitte af op een muur van onbegrip. De brieven die door vertegenwoordigers van verschillende kerken waren gestuurd aan de leden van de Tweede Kamer, aan de Minister-president en aan de Minister van Justitie hadden niet het gewenste effect. Reacties van andere kerkgenootschappen met adhesiebetuigingen aan het Paarse kabinet noodzaakten genoemde parlementariërs zelfs om uit te leggen hoe het kwam dat de kerken hier niet met een mond konden spreken. De diepe kloof binnen de christenheid in Nederland werd schrijnend zichtbaar. Eens te meer werd duidelijk dat de ware eenheid slechts bereikt kan worden tussen discipelen van Christus. Alleen die eenheid in het geloof - onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan het Woord der waarheid - zal tot effect kunnen hebben dat het evangelie van

de komst van Christus door de wereld geloofd wordt (Joh. 17:17,20-22). Nu moesten christenpolitici - ongetwijfeld met gevoelens van schaamte - in het openbaar uitleggen dat het Woord van God niet in alle kerken het laatste woord heeft. Dat heeft ongetwijfeld afbreuk gedaan aan de overtuigingskracht van hun beroep op Gods normatieve spreken over het huwelijk als scheppingsordening voor alle plaatsen en tijden.

Een dag voor de stemming kregen zij nog steun van ruim tachtig hoogleraren in de rechten uit de gehele wereld. Zij stuurden de leden van de Tweede Kamer per e-mail een "Verklaring aan het parlement van Nederland over de definitie van het huwelijk". In deze verklaring maken zij de Tweede Kamer deelgenoot van hun overtuiging dat een herdefinitie van het huwelijk die ertoe zal leiden dat ook verenigingen tussen mensen van hetzelfde geslacht eronder zouden vallen, ongekende morele, sociale en wettelijke verwarring in onze samenleving zal veroorzaken.

De kerken

Opvallend is dat ook in de brieven die, mede namens de gereformeerde kerken (vrijgemaakt) onder verantwoordelijkheid van deputaten voor de relatie tussen kerk en overheid, aan regering en parlement zijn verzonden een zwaar punt wordt gemaakt van de wijziging van de definitie van het huwelijk die de grondslagen van onze samenleving raakt.

Een aspect hiervan is dat we niet

meer hetzelfde bedoelen als we het woord huwelijk gebruiken. In zijn burgerlijke betrekkingen (aldus artikel 1:30 van het Burgerlijk Wetboek) is ook sprake van een huwelijk als personen van hetzelfde geslacht met elkaar 'getrouwd' zijn. De kerk die zich in haar huwelijksrecht en -pastoraat wil laten leiden door wat Gods Woord daarover zegt, zal deze herdefiniëring niet kunnen meemaken.

Als in de bijbel over het huwelijk wordt gesproken wordt ongetwijfeld bedoeld op de verbintenis tussen een man en een vrouw. Zie bijvoorbeeld Gen.1:27, 2:18,24; Matth.19:4,5 en 1 Petr.3:1-7. Tot voor kort is het huwelijk ook door niet-christenen beschouwd als een verbintenis tussen een man en een vrouw waarbinnen de voortplanting haar wettige plaats kreeg. Een eeuwenoud instituut, geworteld in een op dit punt niet door politieke tegenstellingen bepaalde cultuur. Terecht is er ook door christenen altijd een verbinding gelegd met de schepping. Het gaat hier niet om een door mensen bedachte verbintenis, maar om een scheppingsordening die niet zonder grote gevolgen kan worden genegeerd.

De trieste conclusie die we uit het kamerdebat moeten trekken is, dat onze wetgever van oordeel is dat dit Goddelijk instituut bij meerderheid van stemmen kan worden ontdaan van zijn meest essentiële element. Blijkens herin opdracht van het Reformatorisch Dagblad gehouden NIPO-marktonderzoek spoort deze gedachte met de mening van een

meerderheid van de Nederlanders. Met de stelling "Het huwelijk mocht, hij de komst van het homohuwelijk, opnieuw worden omschreven", is 58% het grootste deel of helemaal eens.

De gevolgen van deze herdefiniëring voor de kerken zijn nog, moeilijk te overzien. Nooit is de behoefte gevoeld het huwelijk uitdrukkelijk te definiëren als een verbintenis tussen één man en één vrouw. Iets dat door iedereen vanzelfsprekend wordt gevonden hoeft je niet te omschrijven.

Dat is nu anders komen te liggen. Artikel 70 van de Kerkorde ("De kerkeraad zal erop toezien dat de huwelijken kerkelijk bevestigd worden...") krijgt ineens een andere betekenis. We moeten in het vervolg immers op z'n minst erbij lezen: "voor zover het is gesloten tussen een man en een vrouw...". Want stel je voor dat twee kerkleden van gelijk geslacht die in het gemeentehuis zijn getrouwd zich bij de dominee melden en hem, met een beroep op de plicht die in artikel 70 van de Kerkorde is verwoord, verzoecken een huwelijksdienst in de kerk te regelen en daarin voor te gaan? Vergezocht? Dat was heel kort geleden ook de gedachte om het huwelijk te herdefiniëren!

Moet de kerk iets doen?

Prof. Maijs heeft enige tijd geleden in de Wekker, het orgaan van de Christelijke Gereformeerde kerken, al een pleidooi gevoerd om de Kerkorde op het punt van het huwelijk aan te vullen. Een goede gedachte lijkt me. Terecht is ook door hem gewezen op het schrijnende feit dat de kerkorde van de Samen-op-Weg-kerken geen bepaling over het huwelijk meer bevat. Grote meningsverschillen binnen de Samen-op-Weg-kerken over de uniciteit van het huwelijk als Goddelijke inzetting hebben ertoe geleid dat deze

kerken naar verwachting geen enkele weerstand kunnen bieden tegen de druk om de herdefiniëring van het huwelijk in zijn burgerlijke betrekkingen geruisloos over te nemen in de kerk. Een isolement van de plaatselijke gemeenten die willen vasthouden aan Gods ordinantiën dreigt. Zelfs binnen de kerk biedt het recht op dit punt geen bescherming meer.

Verschillende kerken hebben hun deputaten voor contacten met de overheid opdracht gegeven zich te bezinnen op de vraag of de Wet openstelling huwelijk gevolgen moet hebben voor de kerkelijke huwelijksbevestiging, om de inmiddels omstreden term uit de Kerkorde nog maar even te gebruiken. Dat is in ieder geval gebeurd door de Generale Synodes van de Gereformeerde Gemeenten, de Christelijke Gereformeerde kerken en de Gereformeerde kerken (vrijgemaakt).

Op initiatief van de Gereformeerde Gemeenten hebben vertegenwoordigers van verschillende kerken niet elkaar overlegd om te kijken of ze gezamenlijk zouden kunnen optrekken. Dat overleg heeft - zoals bekend - geresulteerd in het schrijven van gezamenlijke brieven aan regering en parlement. Daarnaast is een 'commissie huwelijk' ingesteld waarin de zes kerkgenootschappen elk met een lid zijn vertegenwoordigd, voor een deel afkomstig uit de verschillende deputaten voor contacten met de overheid. Getracht wordt gezamenlijk te komen tot het antwoord op de vraag die hierboven is geformuleerd.

Ikzelf doe aan deze bezinning mee namens deputaten voor de relaties tussen kerk en overheid van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). De overige leden komen uit de Christelijke Gereformeerde kerken, de Gerefor-

meerde Bond in de Nederlandse F-Tervormde kerk, de Gereformeerde Gemeente, de Gereformeerde Gemeente in Nederland en de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Het Deputaatschap bij de Hoge Overheid van de Gereformeerde Gemeenten heeft enige tijd geleden reeds een 'eigen' commissie huwelijk ingesteld. Deze commissie heeft al een heel wat studie verricht naar onder andere de taak en positie van kerk en overheid bij de huwelijksluiting in de loop der geschiedenis. Deze gedeelten voorstudie maakt het mogelijk dat de 'hrode' commissie zich direct kan richten op de kernvraag in hoeverre de kerk de overheid nog kan of wil volgen op het punt van de huwelijksluiting of dat de kerken genoodzaakt zijn de huwelijksluiting volledig naar zich toe te trekken.

Kerk en staat

Het voert te ver hier al uitgebreid op de mogelijke alternatieven met de voor- en nadelen in te gaan. Een eerste bespreking maakt in ieder geval duidelijk dat de optie om als kerken op dit punt afscheid te nemen van de overheid vele en grote gevolgen heeft.

In NRC Handelsblad van 3 oktober 2000 werd op de opiniepagina een pleidooi gevoerd het wetelijk huwelijk helemaal los te koppelen van het 'kerkelijk huwelijk'. Uiteraard betekent dat de opheffing van het nu nog bestaande wettelijke verbod voor een predikant om een kerkelijk huwelijk te bevestigen voordat het burgerlijk huwelijk heeft plaatsgevonden. De argumentatie voor deze lijn is zeker niet zwak. Laat de overheid de burgers niet vrij om samen te wonen buiten het huwelijk, en zijn er thans niet al kerkgenootschappen die een dergelijke samenlevingsvorm 'inzegenen'? Hier lijkt dus sprake

van ongelijke behandeling. Bovendien laat de geschiedenis zien dat de overheid niet per definitie hij de huwelijksvoltrekking betrokken hoeft te zijn, dus waar praten we eigenlijk over.

Daartegenover staat dat de kerken vanaf de Reformatie sterk hebben ingezet op de publieke taak van de overheid ten aanzien van het huwelijk. De wet verbindt rechtsgevolgen aan het huwelijk, zoals ten aanzien van de positie van de kinderen, die het private karakter van de huwelijksrelatie overstijgen. Het huwelijk als publieke rechtsbetrekking behoort tot het terrein van het openbare leven dat door de overheid dient te worden beschermd.

We leven nu in een tijd dat de overheid zelf weinig oog meer schijnt te hebben voor deze aspecten van een huwelijksrelatie en daarmee voeding geeft aan de gedachte dat de individuele burger zelf maar moet uitmaken welke relatie hij wil, met wie, voor hoelang en welke verplichtingen hij daarbij vrijwillig wenst aan te gaan. Eventuele publieke gevolgen van deze individuele keuze zal de overheid dan wel regelen met een keur aan wetsaanpassingen. In zo'n situatie zou het een slecht signaal zijn indien de kerk zich terugtrekt op eigen terrein. Zolang liet mogelijk is om als kerken een huwelijk tussen een man en een vrouw, gesloten op het stadhuis, te erkennen en dit vervolgens ook kerkelijk te bevestigen, is de weg naar een uitsluitend kerkelijk huwelijk wellicht een vluchtweg die (nog) niet hoeft te worden ingeslagen. Het zou goed zijn als we als kerken uit de Reformatie erin kunnen slagen hierin één lijn te trekken.

Mr. D.A.C. Slump s rechter te Utrecht en woont te Capelle aan den IJssel

We kondigen hier kort enkele nieuw uitgekomen boeken aan. Mogelijk komt ons blad in een bredere bespreking op één of meer titels nader terug.

HP schoonheid... dooi J.W. Verhulst.

Dit boekje is het eerste deel uit een beoogde reeks waarin onderwerpen aan de orde komen die meisjes en vrouwen bezighouden. Je wordt in dit boekje meegenomen in het bewogen leven van Esther, een jong meisje dat haar weg probeert te vinden in de internationale modellenwereld. De lezer reist mee naar Italië en krijgt inzicht in haar ups en downs in Amsterdam. In haar korte carrière doet Esther de nodige ervaring op met de tegenstelling tussen uiterlijk en innerlijk. Haar gezicht en vertrouwen worden geschonden, gelukkig crvaari ze rinkeliefde en geborgenheid. Uiteindelijk blijkt de God van haar oma dichterbij dan ze al die tijd gedacht had.

Uitgeverij Buijten & Schipperheijn Amsterdam, f 10,- (80 blz.)

Verhalen vertellen door R. Robbe.

Wie herinnert zich niet een verhaal van vroeger? Uit de bijbel of vaderlandse geschiedenis of zomaar een verhaal. Sommigen weten zelfs nog wie het vertelde. Verhalen vertellen maakt indruk, brengen soms heel indringende beelden over die je je jaren later nog herinnert. Wat maakt een verhaal tot een goed verhaal? En wanneer ben je een goed verteller? Dit boekje gaat over het kiezen van geschikte verhalen, de kwaliteiten van de verteller en de wijze waarop je

nieuw uitgekomen

stap voor stap een verhaal voorbereidt en vertelt.

Gereformeerd Pedagogisch Centrum en Gereformeerde Hogeschool Zwolle, f 8.25 (48 blz.)

Toegerust tot het ambtelijk werk door J. van Amstel.

Tal van vragen komen vaak op een pas bevestigde ambtsdrager af. Wat is je plaats in de kerkenraad en wat behoort allereerst tot je taak in de gemeente? Moet je alleen op bezoek gaan of samen? Hoe bezoek je zieken en op welke wijze dien je mee te leven wanneer iemand uit je wijk is overleden? Wat moet je verslaan en wat houdt het ambtsgeheim in? Hoe geef je geestelijke leiding in tal van situaties? Ook al weet je dat je dooi. God en zijn gemeente geroepen bent, toerusting is nodig. Dit boekje wil daaraan een bijdrage leveren en zo een praktische handreiking zijn voor dit werk in de kerk.

Uitgeverij De Groot Goudriaan Kampen, f 17,50 (80 blz.)

Enschede/VGST – Nieuwe senaat: A. Verhagen, praelector; M.J. Bodewitz, abactis; G.P. Willering, fiscus; H.F. Snijder, assessor. Abactiaat: Postbus 2223, 7500 CE Enschede, tel. 053-4331864.

Vrije Gereformeerde Kerk Pretoria 50 jaar

Op 8 oktober herdacht de gemeente van de vrije Gereformeerde Kerk (VGK) te Pretoria haar vijftigjarig bestaan. Op die datum was het een halve eeuw geleden dat enkele broeders en zusters tot de overtuiging kwamen dat zij niet kerkelijk een konden zijn niet een van de bestaande kerken in Zuidafrika. Daarin volgden zij in Zuidafrika hetzelfde patroon als vele andere gereformeerd-vrijgemaakte emigranten in Canada en Australië. De geestelijke verbondenheid met de kerken in Nederland was zeer sterk. Het feit dat geen der Zuidafrikaanse kerken correspondentie met de gereformeerd-vrijgemaakte kerken onderhield, was een groot struikelblok. Daarbij moet tevens in rekening gebracht worden dat het ontbreken van belangstelling voor de kerkelijke strijd die in Nederland gevoerd was, vragen oproep ten aanzien van de ernst van het kerkelijk leven. De immigranten waren zich zeer sterk bewust van de geweldige betekenis van de geloofsvragen die in de Vrijmaking aan de orde waren en konden niet aanvaarden dat deze zaken geminimaliseerd werden. De instituering van de kerk te Pretoria is sterk verbonden met de naam van ds F.A. den Boeft van de kerk te Helpman. Ds Den Boeft heeft na zijn reis na Oost Soemba ook een bezoek aan Zuidafrika gebracht. Hij heeft de verstrooide broeders en zusters bezocht en van advies gediend. Het besluit tot instituering was echter volledig het besluit van die immigranten zelf. Het begin was klein, nog geen 20 lidmaten, en een van de drie kerkraadsleden woonden maar liefst 250 km ver van de andere twee verwijderd. De gemeente groeide echter snel. In hoofdzaak was de immigrantenstroom van

de jaren vijftig voor deze groei verantwoordelijk. Toch kwam het ook regelmatig voor dat mensen met een niet-vrijgemaakte achtergrond zich aansloten. In de beginjaren waren meestal nog wel mensen met een Nederlandse achtergrond, in latere jaren ook steeds meer lidmaten met een Afrikaanse achtergrond. Begonnen als Nederlandse en Nederlandstalige kerk, zien we door de geschiedenis van vijftig jaar een duidelijk proces van Afrikanisering. In eerste instantie was dit een aansluiting bij de taal van het land, daarna ook bij de gewoonten daarvan. In latere jaren heeft het Afrikaniseringsproces een verdieping ondergaan. De gemeenten en lidmaten realiseren zich steeds meer dat de kerken een eigen specifieke taak in de Zuidafrikaanse samenleving hebben.

In dit verband kan in de eerste plaats het zendingswerk genoemd worden. Zowel rond Pretoria als bij Kaapstad wordt zending bedreven in samenwerking met de kerken in de PS Friesland en de classis Grootegast. De mogelijkheden op het gebied van de zending zijn zo groot dat met grote ijver wordt gezocht naar meerdere samenwerkende kerken. Op het ogenblik zijn er vier zendelingen in dienst, maar er is op korte termijn dringend behoefte aan nog twee zendelingen; de financiën laten echter niet toe om in alle behoeften te voorzien. Het tweede aspect van het Afrikaniseringsproces is het groeiende besef dat structurele aandacht aan de vele verontrusten in de Nederduits Gereformeerde (NG) kerk gegeven moet worden. Er zijn reeds enkele predikanten uit de NG kerk die zich bij de VGK aangesloten hebben en thans ook plaatselijke gemeenten dienen, maar ook verontruste lidmaten moeten

uit de kerken

bereikt worden. Deze ontwikkelingen brengen tegelijk grote vragen voor de toekomst mee. De VGK moet zich voorbereiden op een toekomst waarin er gemeenten zijn met een sterk Nederlandse achtergrond, andere gemeenten zullen een sterk Afrikaanse achtergrond hebben en zendingsgemeenten weer hun eigen taal en culturele inbreng. Waarheen de kerken in hun kerkverbandelijke samenwerking op pad zijn, kan nu nog niet gezien worden. Het is echter wel zeker dat zij een geheel eigen antwoord op de vele vragen zullen moeten vinden. Een antwoord en vorm van kerkelijke samenleving die voor de dringende vragen die er zijn een oplossing bieden. Dit zal waarschijnlijk niet zonder moeite in stand komen. Moeiten waren er in de geschiedenis van de kerk van Pretoria ook. In 1969 is het zelfs tot een breuk gekomen in de gemeente, een breuk die tot op heden nog niet geheel kon worden. Ook voor en na deze tijd waren er regelmatig moeiten, maar wie het geheel van de vijftig jaren plaatselijke kerkgeschiedenis overziet, kan slechts concluderen dat de Here de VGK Pretoria vergaderd, beschermd en onderhouden heeft.

Ter gelegenheid van dit vijftigjarige bestaan is de geschiedenis van de gemeente geboekstaafd in de vorm van een herdenkingsboekje. Deze uitgave kan worden besteld bij mev. L. Ros, Posbus 24878, Geziia 0031, Pretoria, of per email: lousieros@iname.com. De kosten inclusief verzending, bedragen f 15,-.

'moeten' komen, waar noch uitnodiging noch belofte aan te ontdekken valt.

Eenzaamheden

Iemand schreef tne in reactie op de eerste twee artikelen dat 'jongeren zich vooral druk maken oin het heden - dat te voorzien is - en niet nadenken over de toekomst die ongrijpbaar is'. Heeft de jeugd nog wel toekomst, zou je bijna kunnen zeggen. Dat zou ons als christelijke gemeente toch moeten prikkelen om te zoeken naar een gesprek over lange lijnen van evangelie, waar heilzame beloftes liggen, nabij en ver. Omdat een mens nu eenmaal niet bedoeld is om te leven op de smalle en eenzame strook van het hier en nu, ten diepste zonder veel perspectief. En dat diep in zijn hart waarschijnlijk zelf ook wel voelt. Wee ons, als we op zo'n jongere generatie afgaan met het kale 'moeten' en 'niet mogen'. Maar misschien dal we eerst zelf nog weer onder de indruk moeten komen van dat uitnodigende en beloftevolle van het evangelie, om vervolgens verrijkt de hoer op te gaan.

Boeket of bloem

'Waar staat in de bijbel, dat je moet trouwen en niet mag samenwonen? Dat was de vraag zoëven, waarbij ik vooral doorging op dat 'moeterige'. Nu het begrip van die vraag: waar staat dat in de bijbel? Daarover kun je kort zijn: dat vindt je nergens in de bijbel zo kras en kort omschreven.

Natuurlijk kun je wel wat verder komen door de verschillende bijbelse noties bij elkaar in één vaas te zetten - als een boeket bewijspplaatsen. Maar toch ben je er ook dan nog niet. Want de ander zal het wel moeten aanpakken en die behoefte is opvallend gering.

Misschien wel omdat onze jongere tijdgenoten zo'n boeket bewijsteksten teveel als een sluitend betoog ervaren en daar zijn ze als gevoelsmensen anno 2000 niet zo van onder de indruk. 'Ik voel dat gewoon anders', krijg je dan te horen en daar ga je met je boeket. We zullen het daarom moeten zoeken in een opener omgang met de bijbelse gegevens. Geen boeket, maar bloem voor bloem. Misschien is het nog niet zo gek om eens te vragen welke indruk een woord uit Genesis 2:24 (daarom zal een man zijn vader en moeder verlaten, etc.) op hem of haai. maakt. Zeker als je ziet dat Jezus dat woord van achter een lange geschiedenis van polygamie en andere akeligheden weer tevoorschijn roept (Marcus 10:1-12).

Of is iemand als Boaz niet een inaan om jaloers op te worden? En niet te vergeten Ruth, wat een gave vrouw! De bijbelse deelden worden op die manier niet in stelling gebracht als bewijspplaats voor het huwelijk of als wapen tegen samenwonen. maar als hartelijke uitnodiging - zou dit voor jou niet een levensstijl kunnen zijn waar je alleen maar heter van kunt worden? Dat is een uitnodigende omgang met de bijbel, waar nog toekomst in zit ook. Open naar de ander, die zo de mogelijkheid krijgt om zelf met dat Woord aan de gang te gaan. Open ook naar God, die met zijn Geest door zo'n bijbelwoord in de ander kan werken. **OE** is dit allemaal te mooi om waar te zijn?

STICHTING WOORD EN WERELD

Ds. H.J. Room & Drs. P.L. Voorberg

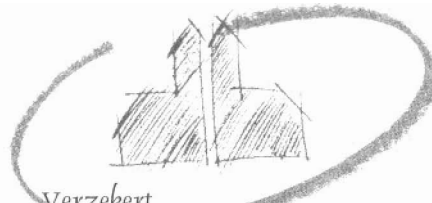
De Zondag

De rustdag in het licht van de Bijbel,
en de viering daarvan in onze maatschappij.
80 pag. genaaïd/gebrocheerd, geïllustreerd

ABONNEMENT CAHIERS £ 12,95. LOSSE VERKOOP £ 15,95. BEL VOOR ABONNEMENTEN OF UITGEBREIDE FONDSLIJST 050 - 301 36 36

donatus

Verzekert
van Avondmaalstel tot Zaddeldak
alles onder uw kerkelijk dak!

Verzekerd zijn bij Donatus is een geruststellend gevoel.
Al sinds 1825 dé verzekeraar voor uw kerkelijke eigendommen,
maar ook voor al uw andere verzekeringsaangelegenheden.
Vraag vrijblijvend onze brochure of offerte of maak een afspraak voor
een vrijblijvend persoonlijk gesprek.

Postbus 500
5240 AM Rosmalen

Hoff van Hollantlaan 8
Tel 073 5221700 - Fax 073 5221717

GELOOFWAARDIG VERZEKERD